
Vendi JUKIĆ BUČA

RANOKRŠĆANSKI PLUTEJ IZ ČETVRTI SV. TEODORA U PULI

EARLY CHRISTIAN CHANCEL PANEL FROM ST. THEODORE'S QUARTER IN PULA

dr. sc. Vendi Jukić Buča
Arheologija.hr
vendi@arheologija.hr

Vendi Jukić Buča PhD
Arheologija.hr
vendi@arheologija.hr

UDK 904:[726:27-523.47(497.571Pula)“652/653“
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14.6.2017.
Odobreno: 10.7.2017.

UDC 904:[726:27-523.47(497.571Pula)“652/653“
Original scientific paper
Received: June 14, 2017
Approved: July 10, 2017.

S lokaliteta u četvrti sv. Teodora u Puli potječe kamena ploča iz razdoblja kasne antike, koja sadrži figuralne i simboličke prikaze izvedene urezivanjem u plitkom reljefu. Provedena analiza motivike i morfologije ploče navodi na zaključak da je mogla biti dijelom oltarne pregrade ranokršćanske crkve (plutej).

From the locality of St. Theodore's quarter originates a stone slab from the period of Late Antiquity that contains figural and symbolic representations etched in a low relief. The conducted analysis of the slab's motifs and morphology draws the conclusion that it could have been a part of an chancel panel of an early Christian church.

KLJUČNE RIJEČI: kasna antika, rano kršćanstvo, plutej, ikonografija, figuralnost, križ, kristogram, bršljan, golubica, ljiljani

KEY WORDS: Late Antiquity, Early Christianity, chancel panel iconography, figurality, cross, Christogram, ivy, dove, lilies

UVOD

Kamena ploča prezentirana ovim radom pronađena je u okviru istraživanja arheološkog lokaliteta u četvrti sv. Teodora u Puli 2005. godine. Zaštitna arheološka istraživanja do 2009. godine provodio je Arheološki muzej Istre u Puli, pod vodstvom dr. sc. Alke Starac. Lokalitet se nalazi u centru Pule, u blizini Arheološkog muzeja Istre, uz Gradsku knjižnicu, između Kandlerove ulice i mora, a obuhvaća nalaze iz histarskog razdoblja (naselje), rimskog (svetište s Herkulovim hramom, domus, terme, pokretni nalazi od različitog materijala te više od 2500 amfora pronađenih u sekundarnoj upotrebi), kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog (arhitektonski oblici, skulptura, nalazi vezani uz crkvu i groblje) te kasnosrednjovjekovnog (kompleks crkve i ženskog benediktinskog samostana sv. Teodora po kojem je lokalitet dobio ime, keramičko i stakleno posuđe, medaljice), a prisutni su i novovjekovni nalazi, austrijski sloj te suvremeni sloj 20. stoljeća (sl. 1) (Bradara 2011; Jukić 2010; Jukić Buča 2011a; Jukić Buča 2011b; Jukić Buča 2015; Jukić Buča 2016; Krnjak 2010; Krnjak 2011; Orlić 2011; Petešić 2011; Rajić-Šikanjić, Premužić 2011; Starac 2006a; Starac 2006b; Starac 2007a; Starac 2007b; Starac 2008; Starac 2009a; Starac 2009b; Starac 2009c; Starac 2009d; Starac 2009e; Starac 2011a-i).¹

Crkva iz razdoblja kasne antike, možda posvećena sv. Luciji, stratigrafski se nalazila unutar graditeljskog sloja kasnoantičkog razdoblja (5.-7. stoljeće) (sl. 2) (Starac 2011e).² Na zapadu, ispred njezinog ulaza, nalazio se najstariji sloj kosturnih grobova, bez priloga, orijentiranih u smjeru istok-zapad. Pronađeni ulomci oltarne pregrade te više elemenata kamene skulpture i arhitektonske dekoracije sugeriraju više o unutrašnjoj opremljenosti crkvenog zdanja (Jukić 2010; Jukić Buča 2011a; Jukić Buča 2015, 140-164). Inventaru crkve ili kasnoantičkom groblju može se atribuirati i nalaz kasnoantičkih keramičkih svjetiljki s kršćanskim motivima te ulomaka staklenih posuda vezanih za rasvjetljavanje i liturgiju (Jukić Buča 2015, 185-196; Jukić Buča 2016, 174-182). Kasnoantički namještaj zamijenjen je u razdoblju

INTRODUCTION

The stone slab presented in this paper was found during the research of the site in St. Theodore's quarter in Pula in 2005. The rescue archaeological research until 2009 was led by the Archaeological Museum of Istria conducted by Alka Starac PhD. The site lies in the centre of Pula, in the vicinity of the Archaeological Museum of Istria next to the town library, between Kandler street and the sea and encompasses findings from the Histrian (the settlement), the Roman (the sanctuary with the Temple of Hercules, the domus, the thermae, movable finds made of various materials and more than 2500 amphoras found in secondary use), Late Antiquity and Early Middle Ages (architectural forms, sculptures, finds related to the church and cemetery), and the Late Middle Ages (complex of the church and the female Benedictine convent of St. Theodore after which the locality was named, ceramic and glass tableware, medallions) but there are also modern era finds present, an Austrian layer and a modern layer of the 20th century (Fig. 1) (Bradara 2011; Jukić 2010; Jukić Buča 2011a; Jukić Buča 2011b; Jukić Buča 2015; Jukić Buča 2016; Krnjak 2010; Krnjak 2011; Orlić 2011; Petešić 2011; Rajić-Šikanjić, Premužić 2011; Starac 2006a; Starac 2006b; Starac 2007a; Starac 2007b; Starac 2008; Starac 2009a; Starac 2009b; Starac 2009c; Starac 2009d; Starac 2009e; Starac 2011a-i).¹

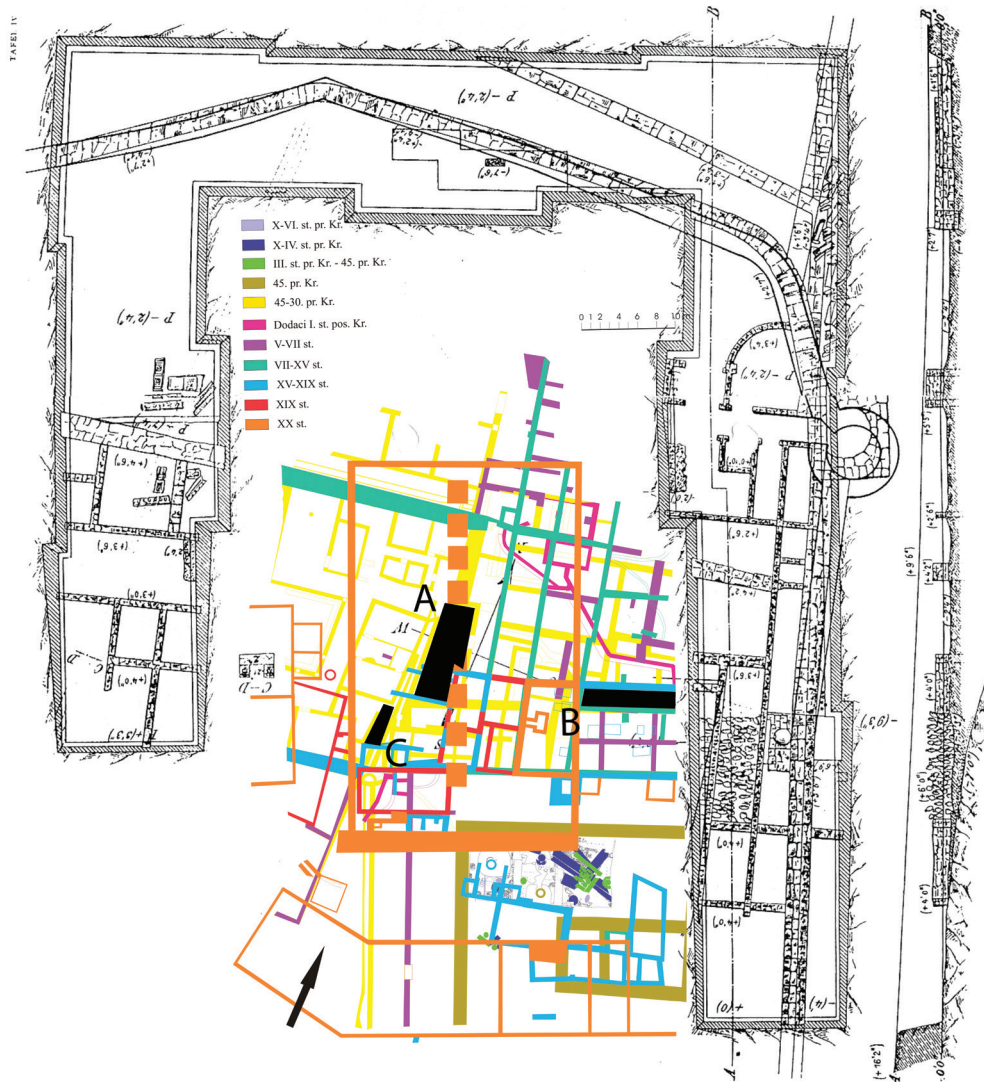
A church dating back to Late Antiquity, perhaps dedicated to St. Lucia, was stratigraphically located within the architectural layer of the late antique period (5th-7th century) (Starac 2011e) (Fig. 2)². On the west side, in front of the entrance, the oldest layer of skeletal graves goods, with no attachments, oriented east-west was located. The found fragments of the altar screen as well as several elements of a stone sculpture and architectural decorations suggest more about the interior fittings of the church building (Jukić 2010; Jukić Buča 2011a; Jukić Buča 2015, 140-164). Findings of late antique ceramic lamps with Christian motifs and fragments of glass vessels

¹ Po završetku zaštitnog arheološkog istraživanja veliki broj nalaza restauriran je i izložen u okviru izložbe *Pula - rađanje grada*, koju je Arheološki muzej Istre organizirao 2011. godine, kao prvu izložbu u novootvorenom muzejsko-galerijskom prostoru Sveta Srca. Tom su prilikom najznačajniji rezultati istraživanja sumirani u obliku istoimene publikacije - kataloga izložbe s autorskim priložima arheologa koji su sudjelovali u arheološkom istraživanju, djelatnika Arheološkog muzeja Istre u Puli i vanjskih suradnika.

² A. Starac je prepoznala mogućnost povezivanja ove građevine s crkvom sv. Lucije, koju spominje Pietro Kandler.

¹ After the end of the archaeological research, a large number of findings have been restored and exhibited within the exhibition *Pula - The Birth of a Town*, organized by the Archaeological Museum of Istria in 2011, as the first exhibition in the newly opened Museum - Gallery "Sacred Hearts". This is where the most important research results are summed up in the form of an eponymous publication - a catalog of the exhibition with contributions of archaeologists who participated in archaeological research, staff of the Archaeological Museum of Istria in Pula and external associates.

² A. Starac has recognized the possibility of linking this building with the church of St. Lucia, mentioned by Pietro Kandler.

Sl. 1 Tlocrt svih graditeljskih stupnjeva u četvrti sv. Teodora (Starac 2011i, 62).

Fig. 1 Ground plan of all construction phases in the quarter of St. Theodore (Starac 2011i, 62).

predromanike novim elementima (Jukić Buča 2011b; Jukić Buča 2015, 165–184). Na području ranokršćanske i predromanike crkve 1458. godine sagrađena je crkva sv. Teodora (Starac 2011g).

Iako cjelina i izgled oltarne pregrade ranokršćanske crkve nisu poznati, njezina osnovna namjena, kao i namjena svake oltarne pregrade, bila je odvajanje crkvenog prostora za vjernike od onoga za svećenstvo. Iz ranokršćanskog razdoblja lokaliteta u četvrti sv. Teodora u Puli sačuvane su tri ploče od vapnenca, rekonstruirane svaka posebno iz više ulomaka. Za dvije ploče može se, s obzirom na oblik, dimenzije i ornamentalni prikaz kršćanske simbolike (grčki križ unutar kružnice s

related to lighting and liturgy can also be attributed to the inventory of the church or the late antique cemetery (Jukić Buča 2015, 185–196; Jukić Buča 2016, 174–182). The late antique furniture was replaced by new elements in the pre-Romanesque period. St. Theodore's church was built in 1458 in the area of the early Christian and pre-Romanesque church (Starac 2011).

Although the whole and appearance of the altar rail of the early Christian church are not known, its basic purpose, as well as the purpose of each altar rail, was to separate the church space for believers from the one for the priesthood. From the early Christian period of the locality in St. Theodore's quarter in Pula three

Sl. 2 Tlocrt ranokršćanske i predromaničke crkve (Starac 2011e, 37).

Fig. 2 Ground plan of the early Christian and pre-Romanesque churches (Starac 2011e, 37).

polukrugovima na prvom, kristogram unutar kružnice na drugom), zaključiti da su bile pluteji (Jukić 2010).³

U članku “Kameni namještaj crkve Sv. Lucije u Puli” u časopisu *Histria archeologica* 40/2009 objavljenom 2010. godine analizirani su ovi spomenici (pluteji) te je objavljeno nekoliko tada manjih kamenih ulomaka, uglavnom ruba s profilacijom, i ulomak središnjeg dijela kristograma (kataloški brojevi 3-8) (Jukić 2010, 87,

³ Prvi plutej (inv. br. S-17000), dimenzija 96x107x9 cm, sastavljen je od šest ulomaka spojenih po crti loma, s dvostrukom stepenastom profilacijom na rubovima i prikazanom kružnicom unutar koje se nalazi križ. Drugi plutej (inv. br. 17001), dimenzija 89x112x10,5, sastavljen je od sedam ulomaka spojenih po crti loma s dvostrukom stepenastom profilacijom na rubovima s objiju strana i prikazanim kristogramom (kombinacija križa i znaka X) u sredini. Stepenasta profilacija nalazi se i na stražnjoj strani ovog pluteja. Od ostalih nalaza koji su pripadali unutrašnjosti ranokršćanske crkve ističu se ulomci vapnenačkih pilastara te mramornih i vapnenačkih stupića.

slabs of limestone were preserved, each reconstructed separately out of several fragments. Considering the shape, dimensions and ornamental representation of Christian symbolism (the Greek cross within a circle with semicircles on one, a Christogram within the circle on the other), for two panels, it can be concluded that they were chancel panels (Jukić 2010).³

In the article “Stone Furniture From the Church of St. Lucia at Pula” in the bulletin *Histria archaeologica* 40/2009 published in 2010, these monuments (chancel panels) were analyzed and a few smaller stone fragments were published, mostly edges with steplike profiles, and a fragment of the central part of the Christogram (catalogue numbers 3-8) (Jukić 2010, 87, 98-100). The bigger and, at the same time, the most important fragments with a figural and symbolic representations were not included in the presentation of the corpus of the early Christian sculpture at the time of the publishing because, only after a subsequently conducted restoration in 2011 during the exhibition “Pula - the Birth of a Town”, it was noticed that they belong to the same unit, the slab, after which they were unified with the smaller (published) fragments, physically fused, restored and conserved as a singular monument. Ultimately, the dimensions of the slab differ from the aforementioned chancel panels. Although it is narrower and longer, it can be assumed that it originally was a chancel panel of the altar rail or, less likely, a part of a sarcophagus. It is a significant find in the area of Istria with motifs of early Christian symbolic which makes it unique and therefore a significant early Christian monument from Pula, which has similar but not identical parallels in the area of Istria. This article presents an analysis of the ways of making decorative elements of this slab and its comparison with similar findings in the area of Pula, Istria and the immediate neighbourhood.⁴

³ The first chancel panel (inv. No. S-17000), measuring 96 x 107 x 9 cm, is made up of six fractured fragments assembled at the fracture line, with a steplike profile on the edges with a circle in which there is a cross. The second chancel panel (inv. No. 17001), dimensions 112 x 89 x 10.5, is composed of seven fragments at the fracture line connected with the steplike profile on the edges on both sides and a Christogram (the combination of the X cross) in the center. The steplike profile is also on the back side of this chancel panels. Among the other items that belonged to the interior of the early Christian churches fragments of limestone pilasters and marble and limestone pillars stand out.

⁴ The text of the analysis, with certain modifications and additions, was taken from my doctoral dissertation “Late Antique and Early Medieval architecture and sculpture at the St. Theodore locality in Pula in the context of concurrent findings from Pula and the larger area of Istria”, defended in September 2015, planned release next year.

Sl. 3 Ranokršćanska kamena ploča iz četvrti sv. Teodora u Puli (foto: I. Juričić).

Fig. 3 Early Christian stone tablet from St. Theodore's quarter in Pula (photo by I. Juričić).

98-100). Veći, ujedno i najvažniji ulomci, s figuralnim i simboličkim prikazom, u vrijeme objave nisu bili uključeni u prezentaciju korpusa ranokršćanske skulpture jer je tek prilikom naknadno provedene restauracije 2011. godine, tijekom postavljanja izložbe "Pula - rađanje grada", uočeno da pripadaju istoj cjelini, ploči, nakon čega su objedinjeni s manjim (objavljenim) ulomcima, fizički spojeni te restaurirani i konzervirani kao jedinstveni spomenik. U konačnici, ploča se dimenzijama razlikuje od prethodno navedenih pluteja. Iako je uža i duža, može se pretpostaviti da je izvorno bila plutej oltarne pregrade ili, manje vjerojatno, dio sarkofaga. Radi se o značajnom nalazu s područja Istre s motivikom elemenata ranokršćanske simbolike, što ga čini jedinstvenim i stoga značajnim ranokršćanskim spomenikom iz Pule, kojem se slične, ali ne i jednake paralele nalaze na području Istre. Ovim je člankom predstavljena analiza načina izrade dekorativnih elemenata ove ploče te njezina usporedba sa sličnim nalazima na području Pule, Istre i neposrednog susjedstva.⁴

THE DESCRIPTION OF THE SLAB

Previously published fragments of the reconstructed slab were found in 2005 in layers SJ.3-P1-O1, POD1-P1-O1 and POD3-P1-O1 and marked by inventory numbers S-17002 - S-17007. They are made of white erosive limestone, most of which have a brownish surface. The total dimensions of the slab are 90 cm (height), 130 cm (width), 10 cm (thickness) (Fig. 3, Table). On the edge there is a triple steplike profile, whose outer rim expands. The right side of the slab has been preserved enough to reveal the decoration, a same or a very similar one was probably on the left side as well. The composition is central, and, with respect to the preserved right side, it can be assumed to also be symmetric. The central part of the slab shows a radial motif of a hexagonal Christogram within a circle, made with a low-relief stonework. The "Rays" of the Christogram, extending to the ends only, are drawn out of a circle containing two smaller circles. The empty fields between the Christogram slips are heart-shaped. Two wavy ribbons protrude from the circle to opposite sides of the slab. On the preserved part of the slab, the ribbon ends with a heart-shaped ivy leaf and touches the wide-end cross, at whose intersection of arm there are two circles. The top and bottom far

⁴ Tekst analize, uz određene preinake i nadopune, preuzet je iz moje doktorske disertacije "Kasnoantička i ranosrednjovjekovna arhitektura i skulptura na lokalitetu Sv. Teodor u Puli u kontekstu istodobnih nalaza u Puli i širem području Istre", obranjene tijekom rujna 2015. godine, čija objava je planirana iduće godine.

OPIS PLOČE

Ranije objavljeni ulomci rekonstruirane ploče pronađeni su 2005. godine u slojevima SJ.3-P1-O1, POD1-P1-O1 i POD3-P1-O1 te obilježeni inventarnim brojevima S-17002 - S-17007. Izrađeni su od bijelog erozivnog vapnenca, a većina ih ima smeđe-sivu površinu. Ukupne dimenzije ploče iznose 90 cm (visina), 130 cm (širina), 10 cm (debljina) (sl. 3, tabla). Na rubu se nalazi trostruka profilacija, čiji je vanjski obod širi. Desna strana ploče sačuvana je u dovoljnoj mjeri da se može raspoznati dekoracija, a vjerojatno se ista ili vrlo slična nalazila i na lijevoj strani. Kompozicija je centralna, a s obzirom na sačuvanu desnu stranu, može se pretpostaviti i simetrična. Na središnjem dijelu ploče prikazan je zrakasti motiv šesterokrakog kristograma unutar kružnice, izveden klesarskim postupkom u niskom reljefu. "Zrake" kristograma, koje se tek na krajevima proširuju, izviruju iz kruga u kojemu se nalaze još dvije manje kružnice. Prazna polja između letvica kristograma oblikovana su srololiko. Iz kružnice izviru prema suprotnim stranama ploče dvije valovite vitice. Na sačuvanom dijelu ploče vitica završava srololikim bršljanovim listom i dotiče križ proširenih krajeva, u čijem se sjecištu hasti nalaze dvije kružnice. U gornjem i donjem krajnjem kutu nalaze se trolisti usmjereni prema križu, a iz središnjeg položaja iz ruba profilacije prikazana je grana s listovima na kojoj se nalazi golubica. Potonji motivi izrađeni su gotovo urezivanjem u kamenu površinu. Listovima je naglašena sredina, kako bi se postigla veća realističnost motiva, a lijepo prikazana golubica, zaobljene glave i kratkog kljuna, ima naznačeno perje na području repa, krilo i oko. Ploča nema sačuvan istak (tzv. pero) neophodan za uglavljivanje u pilastar (sl. 4).

ANALIZA

Ploča je izrađena od vapnenca, vjerojatno u lokalnoj radionici. Lokalne radionice kamenog namještaja i arhitektonske plastike u Istri nisu jasno determinirane, ali se njihovo djelovanje odražava u velikom opusu kamene skulpture izrađene od lokalnog vapnenca (Vicelja-Matijašić 2007, 161). Radionice vezane uz urbana središta, Pulu i Poreč, proizvodile su za šire područje agera, nastavljajući antičku tradiciju. Kamenolomi u okolici Pule nalazili su se na području Šandalje i Vinkurana (Šonje 1978a, 171). Može se pretpostaviti djelovanje jedne ili više lokalnih radionica na pulskom području, u kojima je izrađen najveći broj spomenika (od vapnenca) pronađenih na lokalitetu u četvrti sv. Teodora.

corner there are trefoils directed towards the cross, and the central position of the edge of the steplike profile shows a branch with leaves with a dove on it. The latter motifs were made by almost engraving the stone surface. The leaves are emphasized in the middle, in order to achieve greater realism of the motif, and the beautifully depicted dove, with a rounded head and a short beak, has emphasized feathers in the area of the tail, a wing, and an eye. The slab does not have a preserved connection (a pin) necessary for wedging into the pilaster (Fig. 4).

Sl. 4 Bočna strana ploče (foto: I. Juričić).

Fig. 4 Lateral side of the tablet (photo by: I. Juričić).

ANALYSIS

The slab was made out of limestone, probably in a local workshop. Local stone furniture and architectural plastics workshops in Istria are not clearly defined, but their work is reflected in the great opus of stone sculptures made of local limestone (Vicelja-Matijašić 2007, 161). Workshops linked to urban centres, Pula and Poreč, produced for the wider area of the agers, continuing the ancient tradition. The quarries in the vicinity of Pula were located in the area of Šandalja and Vinkuran (Šonje 1978a, 171). It can be assumed that one or more local workshops worked in the area of Pula, in which the largest number of monuments (of limestone), found at the site in St. Theodore's quarter, were made.

The stone surface treatment method used during the 6th century, with the technique of making motifs with a pronounced relief, refers to engravings, resulting in a "stone drawing" (Vicelja 1990, 772). The Christogram within the circle on the slab from the Pula Cathedral with embossed prominent crosses was made by an engraving technique (Obad-Vučina 2007, 74). Although he does not produce a photograph or drawing, B. Marušić mentions

Tehnika obrade kamene površine koja se koristila tijekom 6. stoljeća, uz tehniku izrade motiva naglašenom reljefnošću, odnosi se na urezivanja, pri čemu nastaje "crtež u kamenu" (Vicolja 1990, 772). Kristogram unutar kružnice na ploči iz pulske katedrale s reljefno istaknutim križevima izrađen je tehnikom urezivanja (Obad-Vučina 2007, 74). Iako ne donosi fotografiju ili crtež, B. Marušić spominje nalaz ulomka pregradne ploče od vapnenca na lokalitetu Rogatica kod Staroga Gočana, datirane u kasnoantičko razdoblje, koja je na jednom dijelu ukrašena stiliziranim drvetom i golubicom, čije su pojedinosti (perje, oči i kljun) izrađene urezivanjem (Marušić 1995, 59, br. 1, 62). Drugi dio spomenute ploče ukrašen je raščlanjenim križem širokih krakova, uokvirenim kružnicom ispunjenom tordiranim užetom. Sličan način ukrašavanja primjenjivan je na brojnim primjerima ranokršćanskih spomenika. Iz crkve sv. Šimuna u Guranu potječe ulomak pregradnog pilastra na čijoj je površini urezan tzv. ravenski križ (Marušić 1963, 132, br. 1). Tehnikom urezivanja kamene površine izrađen je plutej s prikazom pauna iz trihore bazilike sv. Eufemije u Gradu, datiran u početak 6. stoljeća (Tagliaferri 1981, 348-349, br. 523, tav. CLXXXVI). Iz bazilike S. Agata Maggiore u Ravenni potječe ulomak pluteja s motivom velikog lista, koji je također izrađen tehnikom urezivanja (Angiolini Martinelli 1968, 54, br. 67). Na mramornom pluteju iz Pavije (Santa Maria di Castelseprio) dekoracija je izrađena urezivanjem (Righetti Tosti-Croce 1992, 313-314, VII.21). Četiri križa ravnorskog tipa nalaze se pod arkadama s bazama i kapitelima, a ploča je profilirana dvostrukim okvirom. S obzirom da se radi o ranokršćanskim motivima, plutej je datiran u 7. stoljeće.

Motivi križa i kristograma ikonografski direktno upućuju na kršćanski aspekt ranokršćanskih spomenika, pa tako i ovog pulske. Već u prvim stoljećima kršćanstva Kristovo su se ime i funkcija počeli upotrebljavati u formi monograma sastavljenog od jednog ili više slova ili od riječi čije svako slovo predstavlja inicijal nekog drugog Kristovog imena ili funkcije, a često se radilo i o kombinaciji slova i simbola. Isprva je to bilo zbog konspiracije pred poganima, a kasnije iz praktičnih razloga – skraćivanja ili likovne monumentalizacije općepoznatog imena ili značenja (Badurina 1979a).

Monogram prisutan na ploči iz četvrti sv. Teodora simbolizira Krista (kristogram/krizmon), odnosno spasenje (Badurina 1979a, 416; Cambi 1968-1969, 90; Chevalier, Gheerbrant 1987, 308-309; Ivančević 1979, 54). Simbol objedinjuje njegovo ime na grčkom jeziku – Iēsous (Ἰησοῦς) Christos (Χριστός), radi čega tvori šesterokraki motiv. Često je upisan u krug/kotač sa šest

the finding of a fragment of limestone partition slab at Rogatica site near Stari Gočan, dating to the Late Antiquity period, in one section decorated with a stylized wood and a dove, whose details (feathers, eyes and beak) were made by engraving (Marušić 1995, 59, No. 1, 62). The second part of the slab is decorated with a split wide-arm cross, framed with a circle filled with a twisted rope. A similar way of decoration was applied to numerous examples of Early Christian monuments. From the Church of Saint Simeon in Guran comes the fragment of the partition pilaster on whose surface is carved the so-called Ravenna Cross (Marušić 1963, 132, No. 1). The technique of engraving the stone surface was used in making the chancel panel depicting the peacock from the Basilica of St. Euphemia in Grado dated to the beginning of the 6th century (Tagliaferri 1981, 348-349, No. 523, table CLXXXVI). From the Basilica of Saint Mary Major in Ravenna, comes a fragment of the chancel panel with the motif of a big leaf, which was also made with an engraving technique (Angiolini Martinelli 1968, 54, 67). On the marble chancel panels from Pavia (Santa Maria di Castelseprio), the decoration was made by engraving (Righetti Tosti-Croce 1992, 313-314, VII.21). The four crosses of the Ravenna type are under arcades with bases and capitals, and the slab is profiled with a double frame. Since it depicts early Christian motifs, the chancel panel was dated to the 7th century.

The motifs of the cross and the Christogram iconographically directly point to the Christian aspect of the early Christian monuments, including the one in Pula. Already in the early centuries of Christianity, Christ's name and function began to be used in the form of a monogram composed of one or more letters or of a word in which each letter represented the initial of another Christ's name or function and was often a combination of letters and symbols. At first it was because of a conspiracy before the pagans, and later on for practical reasons – shortening or visual monumentalization of the widely known name or meaning (Badurina 1979a). The monogram on the slab from the Quarter of St. Theodore symbolizes Christ (Christogram / Chrismon) or Salvation (Badurina 1979a, 416; Cambi 1968-1969, 90; Chevalier, Gheerbrant 1987, 308-309; Ivančević 1979, 54). The symbol combines his name in Greek – Iēsous (Ἰησοῦς) Christos (Χριστός), which is why it forms a six-pointed motif. It is often inscribed in a six-ray circle / wheel – according to the liturgy of Christ is the *Sol Invictus* – the Unconquered Sun) (Gerke 1973, 32). The stone monuments show a frequency of forming the blank spaces in form of a heart. The combined pattern of the hexagonal cross and heart-shaped leaves appears

zraka – prema liturgiji Krist je *sol invictus* – nepobijeđeno sunce) (Gerke 1973, 32). Na kamenim spomenicima uočava se učestalost scolikog oblikovanja međuprostora unutar kruga. Kombinirani uzorak šesterokrakog križa i scolikih listova javlja se u kamenoklesarskim radionicama Konstantinopola u prvoj polovini 6. stoljeća (Marušić 1989, 297). Scoliko oblikovanje prostora među hastama kristograma prisutno je na plutejima u Eufrazijevoj bazilici u Poreču te na ulomku s obložne ploče koji se čuva u Novigradskom lapidariju (sl. 27, 28), čija je dekoracija izrađena precizno i kvalitetno (Jurković, Matejčić, Zihlerl 2006, 3; Terry 1988, 35–39; Vicelja–Matijašić 2007, 184–193, sl. 163–166, sl. 167, sl. 169–172). U pulskoj katedrali nalaze se ploče sa šesterokrakim kristogramom unutar kružnice, prikazanim kao centralni motiv, koji flankira par paunova, a u kutovima ploče s motivom janjaca koji flankiraju križ nalaze se profilirani trolisti (Vicelja–Matijašić 2007, 196–198, sl. 177–179). Trolisti se nalaze na još jednoj ploči s latinskim križem iz pulske katedrale (Vicelja–Matijašić 2007, 198, sl. 180). Na spomenicima s područja sjeverne Italije (pluteji katedrale u Gradu) također su prikazane ptice (golubice) i valovita vitica koja izlazi iz središnjeg motiva kristograma te završava scolikim listom, kao i trolisti u kutovima (Tavano 1980, 368, sl. 9, 371, sl. 17; Tagliaferri 1981, 342, br. 515, tav. CLXXXII, 344–346, br. 517–519, tav. CLXXXIII–CLXXXIV, 346–347, br. 521, tav. CLXXXV, 364–365, br. 552, tav. CXCIX, br. 553, tav. CC). IX monogram unutar kruga nalazi se na ulomcima mramornih pluteja iz Ravenne (Olivieri Farioli 1969, 75, sl. 136–137). Kristogram sa scolikim listovima nalazi se i na pluteju iz bazilike S. Maria Assunta u Cividaleu (Tagliaferri 1981, 225, br. 337, tav. XCIX). Iz kristograma prikazanog na način specifičan za područje Ravenne, Grada i Cividalea izlaze vitice s listolikim završetkom, koje dodiruju donju hastu latinskih križeva ravenkog tipa koji flankiraju kristogram, a slični primjeri poznati su i iz Poreča (Tagliaferri 1981, 202–203; Vicelja–Matijašić 2007, 186, sl. 163).

Križ prikazan na ploči iz četvrti sv. Teodora u Puli ima proširene krakove, a prikazano proširenje donje okomite haste razlikuje se od završetaka ostalih hasti. Razlika u dužini okomitih hasti je vrlo mala, ali donja je oštećena te nije sačuvana u punim dimenzijama. Riječ je o latinskom križu uobičajenog vitkog oblika kada je prikazan u okviru kompozicije s kristogramom unutar kruga iz kojeg izvire vitice. Križ je najrašireniji i najizrazitiji simbol kršćanstva, intenzivno korišten motiv ukrašavanja kamenog crkvenog namještaja (Badurina 1979b; Cambi 1968–1969, 85–90; Chevalier, Gheerbrant 1979b; Cambi 1968–1969, 85–90; Chevalier, Gheerbrant

in the stone-carving workshops of Constantinople in the first half of the 6th century (Marušić 1989, 297). The heart-shaped forming of space between the crossbars of the Christogram is present on the chancel panel of the Euphrasian Basilica in Poreč and on the fragment from a coated slab kept in the Novigrad lapidary (Fig. 27, 28), whose decorations are elaborated with precision and quality (Jurković, Matejčić, Zihlerl 2006, 3; Terry 1988, 35–39; Vicelja–Matijašić 2007, 184–193, Fig. 163–166, Fig. 167, Fig. 169–172). In the Pula Cathedral, there are slabs with hexagonal Christogram inside a circle, shown as a central motif, flanking a pair of peacocks, and profiled trefoils are in the corners of the slab with a lamb motif flanking the cross (Vicelja–Matijašić 2007, 196–198, Fig. 177–179). Trefoils are on another slab with a Latin cross from the Pula Cathedral (Vicelja–Matijašić 2007, 198, Fig. 180). On the monuments of northern Italy (the chancel panels of the Cathedral in Grado) there are also depictions of birds (doves) and a wavy ribbon that emerges from the central motif of the Christogram and ends with a heart-shaped leaf as well as trefoils in the corners (Tavano 1980, 368, 9, 371, Fig. 17, Tagliaferri 1981, 342, No. 515, Table CLXXXII, 344–346, No. 517–519, Table CLXXXIII–CLXXXIV, 346–347, No. 521, Table CLXXXV, 364–365, 552, Table CXCIX, No. 553, Table CC). The IX monogram inside the circle is found on the fragments of marble chancel panels from Ravenna (Olivieri Farioli 1969, 75, Fig. 136–137). The Christogram with heart-shaped leaves is also found on a chancel panel from the Basilica of Santa Maria Assunta in Cividale (Tagliaferri 1981, 225, No. 337, Table XCIX). From the Christograms specific to the Ravenna, Grado and Cividale area, ribbons with a leaf-like end come out, that touch the lower crossbar of the Latin crosses of the Ravenna type flanking the Christogram, and similar examples are also known from Poreč (Tagliaferri 1981, 202–203; Vicelja–Matijašić 2007, 186, Fig. 163).

The cross shown on the slab from St. Theodore's quarter in Pula has enlarged arms and the elongation of the lower vertical crossbar differs from the rest of the crossbars. The difference in length of the vertical crossbars is very small, but the lower one is damaged and is not preserved in its full dimensions. It is a Latin cross of the usual slender shape when it is shown within the Christogram composition within the circle from which the ribbons come out. The cross is the most widespread and most striking symbol of Christianity, an intensely used motif for decorating stone church furniture (Badurina 1979b; Cambi 1968–1969, 85–90; Chevalier, Gheerbrant 1987, 309–314). As an iconographic symbol, the cross was known before Christ (swastika, ankh, etc.), and the

1987, 309–314). Kao ikonografski simbol križ je bio poznat prije Krista (svastika, ankh itd.), a raspinjanje na križ kao metodu mučenja izmislili su Feničani.⁵ Tijekom prva tri stoljeća kršćanstva simbol križa prikrijavao se drugim formama (sidro, svastika, krug i dr.), koje se nazivaju *crux dissimulata* (prikriiveni, “kamufilirani” križ). Razlikuju se dva aspekta simbolike križa – križ muke i križ uskrsnuća; prvi ukazuje na patnje i smrt Kristovu, drugi na pobjedu nad smrću (često ukrašen stijegom ili plamenom). U razdoblju ranog kršćanstva simbolika koja se pojavljuje na oltarnim pločama, pa tako i križ, ne povezuje se s Kristovom mukom već s preuzetim simboličnim značenjem nastavka života nakon smrti – uskrsnućem, odnosno spasenjem (Vicelja-Matijašić 2007, 193). U ranokršćanskoj umjetnosti najčešće se reproduciraju grčki križ jednakih krakova i *crux ordinaria* ili *capitata*, odnosno križ s duljim vertikalnim krakom, zvan latinski.

Reljefno istaknuti križ čest je motiv u ranokršćanskoj umjetnosti na istočnoj obali Jadrana. Rani prikaz grčkog križa nalazi se na bočnoj strani ranokršćanskog poklopca sarkofaga od vapnenca između akroterija s portretima pokojnika iz Arheološkog muzeja Istre u Puli (Cambi 2002a, 271, sl. 435; Šonje 1972, 494; Vicelja-Matijašić 2007, 202, 204, sl. 187). Ravenski tip križa odnosi se na latinski križ tankih hasti i trokutasto proširenih krakova, kakvi se nalaze na porečkim plutejima korpusa ranokršćanske skulpture, ranije spomenutoj ploči u Novigradu i drugdje (Terry 1988, 31–33, 35–37, br. 1–4, 7; Vicelja-Matijašić 2007, 186–187, sl. 162–167; Jurković, Matejčić, Zihlerl 2006, 3). Iz Krstionice ortodoksnih u Ravenni potječe ulomak mramornog pluteja iz druge polovice 6. stoljeća s prikazom križa ravnenskog tipa, čija je gornja okomita hasta neznatno kraća u odnosu na donju, a bazu donje haste dotiče vitica sa srcolikim završetkom (Angiolini Martinelli 1968, 58, sl. 80). Uz križ se s jedne strane nalazi centralni motiv (koji nije sačuvan), a s druge janje okrenuto prema križu. Iz Ravenne potječe još nekoliko pluteja s prikazima latinskih križeva proširenih završetaka (Olivieri Farioli 1969, 72–74, sl. 128b–130). Veliki broj mramornih pluteja Eufrazijeve bazilike u Poreču, simetrične i centrične kompozicije, dekorirani su uobičajenim motivima ranobizantske simbolike (križevi, ljljani, kristogrami, rogovi izobilja, vinova loza s grozdovima i lišćem, kantarosi, jeleni, janjad i pauni) (Terry 1988, 31–33; Vicelja-Matijašić 2007, 185).

Tijekom ove analize spomenuti su brojni primjeri skulpture s prikazom vitice koja izlazi iz središnjeg motiva

⁵ Oblik križa imala je drvena sprava za mučenje na kojoj je Krist bio mučen i umro postavši Spasiteljem, a križ simbolom slave.

nailing to the cross as a method of torture was invented by the Phoenicians.⁵ During the first three centuries of Christianity, the symbol of the cross was concealed in other forms (anchor, swastika, circle, etc.), which are called *crux dissimulata* (hidden, “camouflaged” cross). There are two aspects of the symbolism of the cross – the cross of suffering and the cross of resurrection; the first one points to the suffering and death of Christ, the second to the victory over death (often adorned with a flag or a flame). In the period of early Christianity, the symbolism that appears on the altar slabs, the cross as well, is not related to Christ’s suffering but to the assumed symbolic significance of the continuation of life after death – resurrection or better yet salvation (Vicelja-Matijašić 2007, 193). In early Christian art the Greek cross with equal-length arms and *crux ordinaria* or *capitata* was most commonly reproduced, ie. a cross with a longer vertical arm, called Latin.

The cross with a protruding relief is a common motif in early Christian art on the eastern coast of the Adriatic. The early depiction of the Greek cross is on the side of the early Christian limestone sarcophagus lid in between the acroterion with portraits of the deceased from the Archaeological Museum of Istria in Pula (Cambi 2002a, 271, 435; Šonje 1972, 494; Vicelja-Matijašić 2007, 202, 204 Fig. 187). The Ravenna type of the cross refers to the Latin cross with thin and triangular extended crossbars, as found on the chancel panels from the corpus of the Early Christian sculpture in Poreč, the previously mentioned slab in Novigrad and elsewhere (Terry 1988, 31–33, 35–37, No. 1–4, 7; Vicelja-Matijašić 2007, 186–187, 162–167; Jurković, Matejčić, Zihlerl 2006, 3). From the Orthodox Baptistery in Ravenna comes a fragment of a marble chancel panel from the second half of the 6th century depicting a Ravenna type cross, whose upper vertical crossbar is slightly shorter than the lower one, and the base of the lower crossbar is touched by a ribbon with a heart-shaped ending (Angiolini Martinelli 1968, 58, Fig. 80). Next to the cross, there is the central motif on one side (which has not been preserved), and a lamb facing the cross on the other. There are a few more chancel panels from Ravenna with depictions of Latin crosses with widened endings (Olivieri Farioli 1969, 72–74, Fig. 128b–130). A large number of marble chancel panels of the Euphrasian Basilica in Poreč, of a symmetrical and centred composition, are decorated with the usual motifs of Early-Bizantine symbols (crosses, lilies, Christograms, horns of abundance, grapevines with grapes and leaves, chanterelles, deer, lambs and peacocks) (Terry 1988, 31–33; Vicelja-Matijašić 2007, 185).

⁵ The shape of the cross had a wooden torture device on which Christ was tortured and died making him the Savior and the cross a symbol of glory.

(kristogram) i završava srolikom, odnosno bršljanovim listom koji dotiče križ. Bršljan se (*Hedera helix*) povezuje sa smrću i besmrtnošću te je kao zimzelena biljka simbol vjernosti i vječnog života, a s obzirom da prijanja površini smatra se također simbolom privrženosti i osjećaja neprolaznosti (Grgić 1979a). Na području Istre bršljan je često prikazivan na ranokršćanskim spomenicima. Ulomak ploče s ovim motivom pronađen je u kontekstu bazilike sv. Marije Formoze u Puli (Ujčić 2005, 39). Iz pulske katedrale potječe plutej na kojem je u središtu prikazan šesterokraki kristogram unutar profilirane kružnice, iz kojeg izviru vitice sa srolikom listom na završetku, koje dotiču dno ravenskih križeva na lijevoj i desnoj strani pluteja (Vicelja 1998, 1039-1040, 1044, fig. 3, 4).

Najviše ovih primjera s područja Istre potječe iz Poreča i vezani su za spomenuti korpus kamene skulpture. Na nekoliko cjelovitih pluteja i ulomaka pluteja iz Ravenne s grčkim i latinskim križevima te kristogramima, nalazi se vitica koja završava bršljanovim listom/srolikom motivom (Olivieri Farioli 1969, 71-74, sl. 124-133).

Još jedan vegetabilni motiv prisutan je na ploči iz četvrti sv. Teodora u Puli, a radi se o prikazu trolista (ljljana), motiva često korištenog u ranokršćanskom razdoblju. Ljljan (*Lilium candidum*) predstavlja krepost i čistoću, dok je poljski ljljan simbol Krista (prema tumačenju mistika iz 2. stoljeća dolina iz *Pjesme nad pjesmama* jest svijet, a ljljan Krist), povezuje se sa stablom života u raju te uspostavlja čisti život, tj. obećanje besmrtnosti i spasenja (Chevalier, Gheerbrant 1987, 369; Grgić 1979c). Mramorni pluteji Eufrazijeve bazilike često sadržavaju prikaz ljljana (Terry 1988, 31-33, 35-36, br. 3-4, sl. 64-68). Sačuvan je rubni ulomak pluteja iz crkve sv. Agneze u Muntajani, u čijem se kutu nalazi profilirani trolist (ljljan) (Šonje 1978a, 221, tab. III/1). Slični trolisti nalaze se na pločama ambona druge polovice 6. stoljeća iz trihore bazilike sv. Eufemije u Gradu, također pozicionirani u kutovima (Tavano 1980, 366, sl. 5; Tagliaferri 1981, 353-354, br. 531-533, tav. CXCI).

Prikaz grančice i golubice najzanimljiviji je detalj na ploči iz četvrti sv. Teodora (sl. 5). Grančica se vjerojatno odnosi na grančicu masline. Maslinova grančica simbolizira mir te je često reproduciran motiv na ranokršćanskim spomenicima (Grgić 1979b). Na pluteju iz bazilike sv. Eufemije u Gradu nalazi se vrlo slična kompozicija, izrađena u reljefu (Tagliaferri 1981, 364-365, br. 552, tav. CXCIX). Golub stoji na grančici ili stapki koja se račva na dva dijela završavajući profiliranim ljljanima. U gornjem lijevom uglu nalazi se cvijet s mesnatim laticama i ispupčenom sredinom. Plutej ima

During this analysis, numerous examples of sculptures featuring a ribbon emerging from the central motif (Christogram) and ending with a heart-shaped, ie. ivy leaf that touches the cross, were mentioned. The ivy (*Hedera helix*) is associated with death and immortality, and as an evergreen plant is a symbol of faithfulness and eternal life, and since it attaches to the surface it is also considered as a symbol of attachment and feeling of inescapability (Grgić 1979a). In Istria, ivy is often depicted on early Christian monuments. The fragment of the slab with this motif was found in the context of the Basilica of St. Maria Formosa in Pula (Ujčić 2005, 39). From the Pula Cathedral comes a chancel panel with a hexagonal Christogram in its centre within a profiled circle, in which the ribbons with the heart-shaped leaf on their end coming out, touching the bottom of the Ravenna crosses on the left and right side of the chancel panel (Vicelja 1998, 1039-1040, 1044, Fig. 3, 4). Most of these examples from Istria originate from Poreč and are connected to the above mentioned stone sculpture corpus. On a few of the complete chancel panels and their fragments from Ravenna with Greek and Latin crosses and Christograms there is a tendril ending with an ivy leaf/heart-shaped motif (Olivieri Farioli 1969, 71-74, Fig. 124-133).

Another plant motif is present on the slab from the St. Theodore's quarter in Pula, a representation of a three-leaf (lily), a motif often used in the early Christian period. The lily (*Lilium candidum*) represents virtue and purity, whilst lily of the field is a symbol of Christ (according to the interpretation of the 2nd century mystics, the valley from *the Song of Songs* is the world, and Christ is the lily) that is connected with the Tree of Life in heaven and it establishes a pure life, or rather a promise of immortality and salvation (Chevalier, Gheerbrant 1987, 369; Grgić 1979c). The marble chancel panels in the Euphrasian basilica often contain a representation of a lily (Terry 1988, 31-33, 35-36, No. 3-4, Fig. 64-68). A fragment of the outer edge of a chancel panel from the Church of St. Agnes in Muntajana was preserved, and in its corner there is a profiled three-leaf (lily) (Šonje 1978a, 221, Tab. III/1). Similar three-leaves can be found on from the second half of the 6th century located in the trichora of the Basilica of St. Euphemia in Grado, also located in the corners (Tavano 1980, 366, Fig. 5; Tagliaferri 1981, 353-354, No. 531-533, Tav. CXCI).

The representation of the branch and the dove is the most interesting detail on the slab from the St. Theodore's quarter (Fig. 5). The branch is probably an olive branch. The olive branch symbolizes peace and is an often reproduced motif on early Christian monuments (Grgić

Sl. 5 Detalj ploče s prikazom golubice, grančice, trolista i križa (foto: I. Juričić).

Fig. 5 Tablet detail depicting a dove, branch, trefoil and a cross (photo by: I. Juričić).

stepenastu profilaciju i na jednoj strani srcoliki uzorak s kuglicama, koji tvori dvostruka vrpca. Radi pretpostavke centralnog motiva kršćanske simbolike i simetrične kompozicije s prikazom tipične ranokršćanske simbolike, datiran je u kraj 5. ili početak 6. stoljeća. Različit prikaz slične ornamentike nalazi se na pluteju iz Ravenne iz sredine 6. stoljeća (S. Apollinare Nuovo), iznimno dekoriranom s obje strane (Angiolini Martinelli 1968, 57-58, sl. 77 a, b). Kao središnji motiv jedne strane ploče prikazan je veliki kantaros iz kojeg izlaze dvije debele vitice s listovima vinove loze i grozdovima. Vitice su prikazane u formi grane, a na svakoj stoji veliki paun, detaljno, raznoliko i realistično izrađenog perja, okrenut prema profiliranom križu koji se nalazi iznad kantarosa.

Na ploči iz četvrti sv. Teodora iznad (maslinove) grančice nalazi se golubica. Motiv ptice preuzet je iz repertoara motiva korištenih u razdoblju antičke umjetnosti. Golubica u ranoj umjetnosti predstavlja simbol čistoće i mira (Grgić 1979b; Grgić 1979d). U razdoblju afirmacije ranog kršćanstva smatra se

1979b). On the chancel panel in Basilica of St. Euphemia in Grado there is a very similar composition carved into a relief (Tagliaferri 1981, 364-365, No. 552, Tav. CXCIX). The dove is standing on a branch or a pedicel that fork into two parts ending with profiled three-leaves. In the top left corner a flower is located with thick petals and protruding centre. The chancel panel has gradual steplike profile and a heart-shaped pattern with balls on one side compiled of a double band. It was dated to the end of the 5th or the early 6th century because of the presumed central Christian symbolic motif and symmetrical composition with a representation of a typical early Christian symbolic. A different representation of the same ornaments can be found on the Ravenna chancel panel from the mid-6th century (S. Apollinare Nuovo), which is exceptionally decorated on both sides (Angiolini Martinelli 1968, 57-58, Fig. 77 a, b). A big cantharus with two thick tendrils with grapevine leaves and grapes coming out of it is the central motif on one side of the slab. The tendrils are in the shape of a branch, and each one has a big peacock with

Noinim izaslanikom i simbolom duša te se povezuje s prikazivanjem Duha Svetoga.⁶ Golubovi žive u vječnom spokoju i zato nose maslinovu grančicu.⁷ Kada se prikažu dva goluba kako ključaju grožđe ili piju iz kaleža/kantarosa, tada predstavljaju vjernike koji u euharistiji piju “zalag vječnog blaženstva”.

Ptice (golubovi, pauni) vrlo često se prikazuju na ranokršćanskoj skulpturi. Prikaz paunova i golubova nalazi se na pločama iz Poreča, o kojima će naknadno biti više riječi u kontekstu njihove atribucije plutejima ili pločama sarkofaga (Šonje 1978b, 165, br. 36, sl. 44, 166, br. 37, sl. 45). Dva antitetički postavljena goluba prikazana su na oltaru tipa *cippus s fenestellom confessionis* (postolje u obliku škrinje u kojemu se čuvaju relikvije, s otvorom na prednjoj strani) u crkvi u Gatima, a cijeli prikaz odnosi se na Uskrsnuće Kristovo (Jeličić-Radonić 1994, 72-78; Jeličić-Radonić 1999, 136, fig. 6). U crkvama sjeverozapadne Italije na plutejima datiranim od 4. do 6. stoljeća prikazivane su životinje poput janjaca, paunova i golubova (David 1999, 61, fig. 10, fig. 14, 62, fig. 18). Zanimljivi i raznoliki prikazi, datirani u razdoblje 5. i 6. stoljeća, nalaze se na reljefima u Gradu (Trihora, Lapidarij, Krstionica, Katedrala, crkva Santa Maria), a mogu biti više ili manje reljefno istaknuti ili izrađeni sasvim plošno, urezivanjem (Tavano 1980, 360, 363, 366-367, 370-371, fig. 2, fig. 4, fig. 6, fig. 8, fig. 14, fig. 17-20). Najčešće su prikazane ptice u paru ili dva para različitih ptica (primjerice dva manja goluba i dva veća pauna) sa svake strane ploče, okrenutih prema središnjem motivu kantarosa, kristograma ili križa. Na pluteju druge polovice 6. stoljeća iz bazilike S. Maria delle Grazie u Gradu motiv križa proširenih krajeva konkavnog završetka, kojemu je gornja hasta neznatno kraća od donje, prikazan je na sredini, a sa svake mu se strane nalazi paun ispod vodoravne haste te golub koji na njoj stoji (Tagliaferri 1981, 399-401, br. 622, tav. CCXXVII). Iz istog razdoblja potječe višestruko profilirana ploča pluteja oltara krstionice katedrale sv. Eufemije u Gradu, na kojoj se kao centralni motiv nalazi prikazan ravenski križ s monogramom u sredini (Tagliaferri 1981, 414-415, br. 647, tav. CCXXXVI). Ispod vodoravnih hasti nalaze se pauni prikazani prema križu, a iznad golubovi u letu koji na vodoravne haste slijeću s grančicom u kljunu. Ptice se mogu nalaziti i na drugim dijelovima crkvenog namještaja. Primjerice, prikaz goluba na mensi poznat je iz Mourèze u Septimaniji, datiranoj na kraj 6. i početak 7. stoljeća, i na komadima namještaja nepoznate

detailed, diverse and realistically made feathers standing on it, facing the profiled cross above the cantharus.

On the slab from the St. Theodore's quarter there is a dove above the (olive) branch. The bird motif was taken from the motif repertoire used in the art of Classical antiquity. In early art, a dove represents a symbol of purity and peace (Grgić 1979b; Grgić 1979d). During the early Christian affirmation period, it was considered to have been Noah's delegate and a symbol of souls, and it is connected to representing the Holy Spirit.⁶ The doves live in eternal peace and that is why they carry an olive branch.⁷ When two doves pecking at grapes or drinking from a chalice/canthurus are depicted, they represent religious people who drink “the pledge of an eternal bliss”.

Birds (doves, peacocks) are often depicted on early Christian sculptures. The depictions of peacocks and doves are on the slabs from Poreč, which will be additionally discussed within the context of their attribution to the chancel panels or sarcophagi slabs (Šonje 1978b, 165, No. 36, Fig. 44, 166, No. 37, Fig. 45). Two antithetically placed doves are shown at the altar type *cippus* with *fenestella confessionis* (chest-shaped pedestal used for keeping relics, with an opening at the front side) in the church in Gata, and the whole representation refers to the Resurrection of Christ (Jeličić-Radonić 1994, 72-78; Jeličić-Radonić 1999, 136, Fig. 6). On the chancel panels dated from the 4th to the 6th century in northwest Italy, animals like lambs, peacocks and doves were depicted (David 1999, 61, Fig. 10, Fig. 14, 62, Fig. 18). Diverse depictions dated to the period of the 5th and the 6th century located on the reliefs in Grado (trichora, lapidarium, baptistery, cathedral, Santa Maria Church) are also interesting, and the reliefs can be more or less emphasized or made completely flat by carving (Tavano 1980, 360, 363, 366-367, 370-371, Fig. 2, Fig. 4, Fig. 6, Fig. 8, Fig. 14, Fig. 17-20). The most often depictions are birds in pair or two pairs of different birds (e.g. two smaller doves and two bigger peacocks) on each side of the slab, facing towards the centre motif of a cantharus, Christogram or a cross. On the chancel panel dated back to the second half of the 6th century from the Basilica S. Maria delle Grazie in Grado, the motif of a cross with broadened ends and concave endings whose upper arm is slightly shorter than the lower one is depicted in the middle, and on each side there is a peacock below the horizontal arm and a dove standing on it (Tagliaferri 1981, 399-401, No. 622, Tav. CCXXVII). The multiple profiled chancel panel of the baptistery in the Cathedral of

⁶ Golubica je Noi donijela maslinovu grančicu i time ukazala da su se vode povukle sa zemlje.

⁷ Ukoliko golubica nosi u kljunu maslinovu grančicu, predstavlja dušu pokojnika koji je preminuo pomiren s Bogom.

⁶ The dove brought Noah the olive branch, and by doing so showed that the water withdrew from the land.

⁷ If a dove carries an olive branch in its beak, it represents the soul of the deceased who died reconciled with God.

namjene iz Narbonne, datiranima na prijelaz 7. u 8. stoljeće (Mérér-Brandenburg 1999, 49, fig. 15, 54, fig. 26, fig. 27). Ptice se prikazuju kroz cijelo ranokršćansko i postjustinijansko te predromaničko razdoblje u Istri i širem području (Jukić Buča 2015, 171-175).

Kompozicijom kakva se nalazi na pulskoj ploči mogle su se ukrašavati i stranice sarkofaga. Kao primjer može se istaknuti ploča sarkofaga biskupa Cassiusa iz katedrale u Narniju na kojoj se spominje 558. godina, a za koju se smatra da potječe iz vremena gotske vladavine (Dresken-Weiland 1998). Sarkofazi vrlo slični ploči s lokaliteta u četvrti sv. Teodora pripisuju se lokalnim kopijama pod utjecajem ravenske radionice. G. Koch iznosi podatak da su sarkofazi ranokršćanskog vremena, ukrašeni figuralnim motivima ili simoličkim reljefima, na istoku Carstva rijetki, osobito oni iznimne zanatske izvedbe (Koch 1998, 439). Smatra se da je veliki broj poganskih sarkofaga preklesan u ranokršćansko vrijeme, dok se za neke pretpostavlja da su direktno uvezeni iz Konstantinopola. Na području istočne obale Jadrana mnogi sarkofazi izrađeni od lokalnog vapnenca tumačeni su lokalnim kopijama, a takvih je pronađen određeni broj u Novigradu, Poreču, Rovinju i Puli. Što se motiva tiče, N. Cambi dijeli sarkofage s centralnim prikazom križa (kao samostalan motiv ili unutar medaljona) na šest grupa prema varijacijama prikaza (Cambi 2002b). Primjeri sarkofaga 3., 4. i 5. grupe nalaze se u Saloni, Ravenni i Poreču. N. Cambi ističe da se motiv križa unutar medaljona, iz kojeg izviru vitice s bršljanovim listićem na završetku, kakav se prikazuje na sarkofazima 3. grupe, nalazi i na mramornim pločama oltarne pregrade u Srimi. Na područje Poreča sarkofazi su importirani iz Rima i Konstantinopola (Koch 1998, 448). Ploču iz Poreča s prikazom scene u čijem se središtu nalazi profilirani latinski križ blago proširenih i konkavnih krakova, kojemu se ispod hasti nalaze sa svake strane dva trolista (liljana), a flankiraju ga dva velika pauna kojima na repu stoji po jedan manji golub, A. Šonje smatrao je pločom sarkofaga (Šonje 1978b, 165, br. 36, sl. 44). Iako nije vidljivo na reprodukciji, A. Šonje navodi da se u donjem dijelu pauna nalaze ostaci biljnih grančica, na kojima su paunovi vjerojatno stajali. Ploča je profilirana širokom neukrašenom letvom. Na lijevoj strani ploče iz Poreča nalazilo se odlomljeno pero, koja je moglo biti široko oko 10 cm. Osim za uglavljivanje u bočnu stranu sarkofaga, ono je moglo služiti i za uglavljivanje u pilastar oltarne pregrade. Istih karakteristika i vrlo slične kompozicije još je jedna ploča s područja Poreča (Šonje 1978b, 166, br. 37, sl. 45). Sačuvan je ulomak prednje strane na kojem je vidljiva vodoravna hasta profiliranog latinskog križa blago proširenih konkavnih krakova, ispod kojeg

St. Euphemia in Grado with a central motif of a Ravenna cross with a monogram in the middle originates from the same period (Tagliaferri 1981, 414-415, No. 647, Tav. CCXXXVI). Below the horizontal arms peacocks faced towards the cross are shown, and above it there are flying doves landing on the horizontal arms with branches in their beaks. Birds can also be on other parts of the church furniture. Famous examples include the depiction of a dove on a mensa from Mourèze in Septimania dated back to the end of the 6th and the beginning of the 7th century, and on the pieces of furniture for unknown purposes from Narbonne dated back to the turn of the 7th to the 8th century (Mérér-Brandenburg 1999, 49, Fig. 15, 54, Fig. 26, Fig. 27). The birds are depicted throughout the whole early Christian, post-Justinian and pre-Romanesque period in Istria and its wider region (Jukić Buča 2015, 171-175).

Sides of sarcophagi could have been decorated with the composition like the one on the slab from Pula. As an example, the lid of the bishop Cassius' sarcophagus from the Cathedral in Narni where the year 588 is mentioned, and which is considered to originate back to the time of Goth rule (Dresken-Weiland 1998). The sarcophaguses that are very similar to the lid from the site in the St. Theodore quarter are ascribed to the local copies under the influence of the Ravenna workshop. G. Koch states the fact that the sarcophagi of the early Christian period, which are decorated with figural motifs or symbolical reliefs, are extremely rare in the eastern part of the Empire, especially the ones with an exceptional performance of craft (Koch 1998, 439). It is considered that a big part of the pagan sarcophagi were re-carved during the early Christian period, whilst some of them are presumed to have been imported directly from Constantinople. In the eastern part of the Adriatic coast, many sarcophagi made out of local limestone were considered to be regional copies, and a certain number of those were found in Novigrad, Poreč, Rovinj and Pula. When it comes to the motifs, N. Cambi classifies the sarcophagi with a cross displayed in the centre (as a separate motif or within a medallion) into six groups according to the variations of the display (Cambi 2002b). The sarcophagi examples from groups 3, 4 and 5 are located in Salona, Ravenna and Poreč. N. Cambi points out that the motif of a cross within a medallion with tendrils with ivy leaves flowing out of their endings, which is displayed on the 3rd group sarcophagi, can be found on marble slabs of the altar rail in Srima. The sarcophagi were imported to the Poreč area from Rome and Constantinople (Koch 1998, 448). The Poreč panel with a display of a scene whose centre is a profiled Latin cross with mildly broadened and concave

su prikazani trolisti (ljiljani) punih latica te veliki paun okrenut prema križu, na čijem repu stoji golub okrenut u suprotnu stranu. Prema ikonografiji G. Bovini obje ploče datira u razdoblje sredine 6. stoljeća, dok A. Šonje, s obzirom na karakteristike izrade prikaza i obrade kamene površine, koju označuje razbijanje plošnosti naglašavanjem ukrasnih motiva, rubnim motivom i mnogostrukim žljebicima, datira ploču u drugu polovicu 7. stoljeća (Bovini 1974, 110). I. Matejčić smatra da bi navedene ploče trebalo protumačiti plutejima 6. stoljeća te je mišljenja da potječu iz ranokršćanske crkve sv. Tome u Poreču (Matejčić 2007, 16).

ZAKLJUČAK

Na kamenoj ploči iz četvrti sv. Teodora u Puli prisutna je stepenasta profilacija, centričnost i simetričnost kompozicije, uz prikaz tipičnih elemenata kršćanske simbolike kroz geometrijske i figuralne motive. Sagleđani u cijelosti, kompozicija i prikazani motivi tipični su za justinijansku skulpturu. Zbog paralela na području sjeverne Italije i Ravenne te sličnosti s elementima kamenog namještaja iz pulske katedrale, Eufrazijeve bazilike u Poreču i drugih istarskih lokaliteta, odnosno motiva dekoracije koji obuhvaćaju kristogram, križ i viticu koja ih povezuje te način izrade urezivanjem, ploča iz četvrti sv. Teodora u Puli, prema navedenim elementima te ikonografskom i figuralnom prikazu, upućuje na rad izašao iz lokalne istarske radionice, vjerojatno iz okolice Pule, u razdoblju 6. stoljeća.

Kompozicijski prikaz kakav se nalazi na ploči iz četvrti sv. Teodora u Puli prisutan je na kasnoantičkim i ranokršćanskim kamenim spomenicima - plutejima (dijelovima oltarnih pregrada) te sarkofazima. Kako smo ranije naveli, prema novijim istraživanjima ploča iz Poreča, koje su isprva protumačene sarkofazima, smatra se da su one vjerojatnije bile dijelom oltarne pregrade (pluteji). Kompozicijske i ikonografske karakteristike ovih ploča, koje su slične onima na ploči iz četvrti sv. Teodora, uz mogućnost da se slični spomenici protumače na oba načina, upućuju da je i pulska ploča vjerojatno bila plutej oltarne pregrade. Tom zaključku doprinosi nekoliko izrazitih karakteristika: kompozicija je složenija nego što su uobičajeni motivi na sarkofazima, a profilacija koja uokviruje središnji prikaz tipična je za pluteje (za razliku od sarkofaga kojima se na dnu i na vrhu duže stranice najčešće nalazi usko profilirano polje, tzv. letva, odnosno baza na dnu sanduka). Također, jedan ikonografski element doprinosi njezinoj atribuciji - prikaz golubice. Naime, ona stoji na (maslinovoj) grančici; ako bi je nosila u kljunu, to bi upućivalo na atribuciju ploči sarkofaga.

arms, under which on every side there are two three-leaves (lilies), and sideways there are two big peacocks with smaller pigeons on their tails was considered to be a sarcophagus panel by A. Šonje (Šonje 1978b, 165, No. 36, Fig. 44). Even though it is not visible on the reproduction, A. Šonje states that there are remains of plant branches at the bottom part of the peacocks, on which the peacocks probably were standing. The panel was profiled with a wide, undecorated bar. On the left side of the Poreč panel there was a chipped feather, which could have been about 10 cm wide. Other than wedging it into the lateral side of the sarcophagus, it could have been used for wedging into the altar rail pilaster. Another panel from the Poreč area has the same characteristic and a very similar composition (Šonje 1978b, 166, No. 37, Fig. 45). A fragment of the front side with a visible horizontal arm of a profiled Latin cross with mildly broadened and concave arms with three-leaves (lilies) with large petals and a big peacock turned towards the cross with a pigeon turned in the opposite directions was preserved. According to G. Bovini's iconography, both panels are dated back into the mid-6th century, while A. Šonje, considering the characteristics of the making of the display and processing stone surface, which was marked by breaking the flatness by emphasizing the decorative motifs, side motif and numerous slots, dates the panel back to the second half of the 7th century (Bovini 1974, 110). I. Matejčić believes that the above mentioned panels should be interpreted as a 6th century chancel panels and thinks that they originate from the early Christian St. Thomas church in Poreč (Matejčić 2007, 16).

CONCLUSION

On the stone slab from the St. Theodore's quarter in Pula there is gradual steplike profile, centricity and symmetry of the composition with a display of typical elements of the Christian symbolic through geometrical and figural motifs. The composition and displayed motifs are typical for a Justinian sculpture when looked at as a whole. Because of the parallels in northern Italy and Ravenna area and similarity with the elements of the stone furniture from the Pula Cathedral, the Eufrazian basilica in Poreč and other Istrian sites, or rather the decoration motifs that include a Christogram, a cross and a tendril that connects them and crafting by carving, the slab from the St. Theodore's quarter in Pula, according to the above mentioned elements and the iconographic and figural representation, refers to the work made in a local Istrian workshop, probably somewhere around Pula, in the 6th century.

Ploča predstavlja izniman spomenik i jedinstveni primjerak unutar korpusa pulske ranokršćanske skulpture.

ZAHVALA

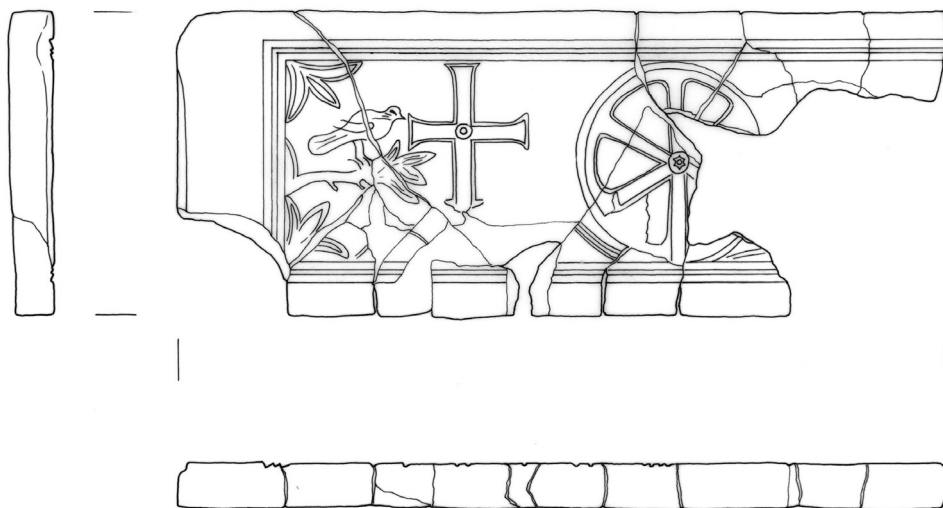
Srdačno zahvaljujem Arheološkom muzeju Istre u Puli i dr. sc. Alki Starac, muzejskoj savjetnici Muzeja, na spomenicima ustupljenima za znanstvenu obradu. Zahvaljujem dr. sc. Mirji Jarak, izv. prof., na korisnoj diskusiji i sugestijama prilikom pisanja analize u sklopu izrade doktorske disertacije. Samostalan znanstveni rad omogućili su mi članovi obitelji, kojima zahvaljujem na podršci. Rad upućujem Pulciju i Berislavu.

The compositional representation like the one on the slab from the St. Theodore's quarter in Pula is also present on late-antique and early Christian stone monuments - chancel panels (parts of altar rails) and sarcophagi. As previously stated, according to newer researches on Poreč slabs, which were thought to be sarcophagi at first, it is considered that they were probably a part of the altar rail (chancel panels). The compositional and iconographical characteristics of these slabs, which are similar to those on the slab from the St. Theodore's quarter, with the possibility that similar monuments can be interpreted both ways, infer that the slab from Pula was also probably an altar rail panel. Several prominent characteristics lead to that conclusion: the composition is more complex than the usual sarcophagi motifs, and the profile that frames the central display is typical for chancel panels (as opposed to sarcophagi where there is a narrow profiled field, the so called bar or the base at the bottom of the case, at the top and the bottom of the longer side). Also, one iconographical element contributes to its attribution - representation of a dove. Namely, she is standing on an (olive) branch; if she were to carry it in her beak, which would indicate the attribution to the part of sarcophagus.

The slab represents an exceptional monument and a unique example within the corpus of early Christian era sculpture in Pula.

ACKNOWLEDGMENT

Heartfelt thanks goes to the Archaeological Museum of Istria in Pula and Alka Starac PhD, their museum consultant, for making the monuments available for scientific processing. Also, I would like to thank Mirja Jarak, PhD associate professor, for a useful discussion and suggestions during my writing of the analysis within writing my doctoral dissertation. An individual scientific work was made possible to me by my family members, who I would like to thank. I dedicate this work to Pulci and Berislav.

PULA, 12.7.2017. BURGINDON
PLUTEJ M 1:10 CRTAO I.J.

Tabla Crtež ranokršćanske ploče iz četvrti sv. Teodora u Puli (autor I. Juričić).
Table A drawing of an early Christian slab from the St. Theodore's quarter in Pula (author: I. Juričić).

LITERATURA / LITERATURE

- ANGIOLINI MARTINELLI, A. 1968. "Corpus" della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna - Altari, amboni, cibori, cornici, plutei con figure di animali e con intrecci, transenne e frammenti vari. Roma, De Luca Editore.
- BADURINA, A. 1979a. Monogram Kristov. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 415-416. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- BADURINA 1979a. Križ. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 356-360. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- BRADARA, T. 2011. S benediktinkama za stolom. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 49-53. Pula, Arheološki muzej Istre u Puli.
- BOVINI, G. 1974. *La antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*. Bologna, Pàtron Editore.
- CAMBI, N. 1968-1969. Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXX-LXXI*, 57-106.
- CAMBI, N. 2002a. *Antika*. Zagreb, Naklada Ljevak.
- CAMBI, N. 2002b. Sarkofagi con la croce nel centro della cassa. U: *Sarkophag - Studien Band 2, Akten des Symposiums 'Frühchristliche Sarkophage'*, Marburg, 30. 6. - 4. 7. 1999., Mainz am Rhein: Deutsche Archäologische Institut, Verlag Philipp von Zabern, 47-56.
- CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A. *Rječnik simbola*. Zagreb, Nakladni zavod MH.
- DAVID, M. 1999. L'arredo liturgico nelle chiese dell'Italia nord occidentale tra IV e VI secolo. *Hortus Artium Medievalium 5/1999*, 57-65.
- DRESKEN-WEILAND, J. 1998. Überlegungen zur Weströmischen Plastik des späten 5. und 6. Jh. U: N. Cambi, E. Marin (eds.), *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split-Poreč (25. 9. - 1. 10. 1994.)*, Dio II., 283-300. Split, Arheološki muzej Split.
- GERKE, F. 1973. *Kasna antika i rano hrišćanstvo*. Novi Sad, Izdavačko poduzeće "Bratstvo jedinstvo".
- GRGIĆ, M. 1979a. Bršljan. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 178. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- GRGIĆ, M. 1979b. Maslina. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 398-399. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- GRGIĆ, M. 1979c. Ljiljan. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 387-388. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- GRGIĆ, M. 1979d. Golubica. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 241-242. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- IVANČEVIĆ, R. 1979. Uvod u ikonologiju. U: A. Badurina (ed.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 13-82. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J. 1994. *Gata - Crkva Justinijanova doba*. Split, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture - Split.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J. 1999. Liturgical installations in the Roman province of Dalmatia. *Hortus Artium Medievalium 5/1999*, 133-145.

- JUKIĆ, V. 2010. Kameni namještaj crkve Sv. Lucije u Puli. *Histria archaeologica* 40/2009, 79-114.
- JUKIĆ BUČA, V. 2011a. Kameni namještaj ranokršćanske crkve. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 34-35. Pula, Arheološki muzej Istre.
- JUKIĆ BUČA, V. 2011b. Kameni namještaj predromaničke crkve. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 36-37. Pula, Arheološki muzej Istre.
- JUKIĆ BUČA, V. 2015. *Kasnoantička i ranosrednjovjekovna arhitektura i skulptura na lokalitetu Sv. Teodor u Puli u kontekstu istodobnih nalaza u Puli i širem području Istre*. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.
- JUKIĆ BUČA, V. 2016. Svjetiljke iz gornjih slojeva lokaliteta u četvrti sv. Teodora u Puli. *Histria archaeologica* 46/2015, 169-194.
- JURKOVIĆ, M., MATEJČIĆ, I., ZIHERL, J. 2006. *Novigradski lapidarij*. Novigrad, Muzej Lapidarium.
- KOCH, G. 1998. Sarkophage des 5. und 6. Jahrhunderts im Osten des römischen Reiches. U: N. Cambi, E. Marin (eds.), *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split - Poreč (25. 9. - 1. 10. 1994.)*, Dio II., 439-478. Split, Arheološki muzej Split.
- KRNJAK, O. 2010. *Svetačke medaljice - pobožna znamenja žiteljica samostana sv. Teodora u Puli*. Pula, Arheološki muzej Istre.
- KRNJAK, O. 2011. Svetačke medaljice iz crkve sv. Teodora. Višestoljetna prisutnost benediktinki u gradskoj četvrti sv. Teodora. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 54-58. Pula, Arheološki muzej Istre u Puli.
- MARUŠIĆ, B. 1963. Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana. *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, sv. 8 - 9, 121-149.
- MARUŠIĆ, B. 1989. Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe. *Diadora* 11, 285-322.
- MARUŠIĆ, B. 1995. Suton antike na istočnoj granici pulskog agera. *Jadranski zbornik* 15-16/1992-1995, 49-76.
- MATEJČIĆ, I. 2007. *Gradevni razvoj katedrale u Poreču*. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu.
- MÉRÉR-BRANDENBURG, A.-B. 1999. Installations et mobilier liturgiques en Septimanie antiquité tardive - haut moyen age (IVE-VIIIe siècles). *Hortus Artium Medievalium* 5/1999, 45-56.
- OBAD-VUČINA, M. 2007. *Katedrala uznesenja Marijina u Puli*. Pula, Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- OLIVIERI FARIOLI, R. 1969. "Corpus" della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna - La scultura architettonica. Basi, capitelli, pietre d'imposta, pilastri e pilastrini, plutei, pulvini. Roma, De Luca Editore.
- ORLIĆ, L. 2011. Histarsko razdoblje. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 7-12. Pula, Arheološki muzej Istre.
- OVADIAH, A. 1998. Churches of the Age of Justinian in Israel. U: N. Cambi, E. Marin (eds.), *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split - Poreč (25. 9. - 1. 10. 1994.)*, Dio II., 77 - 96. Split, Arheološki muzej Split.
- PETEŠIĆ, S. 2011. Uoči osnutka rimske kolonije. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 13-17. Pula, Arheološki muzej Istre.
- RAJIĆ ŠIKANJIĆ, P., PREMUŽIĆ, Z. 2011. Ljudski skeletni ostaci s lokaliteta sv. Teodor. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 59-61. Pula, Arheološki muzej Istre u Puli.
- STARAC, A. 2006a. Lokalitet: Pula - gradska četvrt Sv. Teodora. U: J. Mesić (ed.), *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, 235-238. Zagreb, Ministarstvo kulture.

- STARAC, A. 2006b. Novi nalazi u Kandlerovoj ulici u Puli. *Histria Antiqua* 14/2006, 239-243.
- STARAC, A. 2007a. Lokalitet: Pula – gradska četvrt Sv. Teodora. U: J. Mesić (ed.), *Hrvatski arheološki godišnjak* 3/2006, 263-265. Zagreb, Ministarstvo kulture.
- STARAC, A. 2007b. Četvrt Sv. Teodora u Puli. *Obavijesti* br. 2, XXXIX/2007, 84-90.
- STARAC, A. 2008. Lokalitet: Pula – gradska četvrt Sv. Teodora. U: J. Mesić (ed.), *Hrvatski arheološki godišnjak* 4/2007, 297-298. Zagreb, Ministarstvo kulture.
- STARAC, A. 2009a. Depozit amfora u četvrti Sv. Teodora, Pula. U: L. Bekić (ed.), *Jurišićev zbornik: zbornik radova posvećenih uspomeni na Marija Jurišića*, 379-389. Zagreb, Hrvatski restauratorski zavod.
- STARAC, A. 2009b. Quarter of St. Theodor in Pula. *Revija Annales Series Historia et Sociologia* 19-2, 271-290.
- STARAC, A. 2009c. Salus, Herkul i izvor vode. Primjer Pule. *Archaeologica Adriatica II* (2008), 301-313.
- STARAC, A. 2009d. Lokalitet: Pula – gradska četvrt sv. Teodora. U: J. Mesić (ed.), *Hrvatski arheološki godišnjak* 5/2008, 367-370. Zagreb, Ministarstvo kulture.
- STARAC, A. 2009e. Nalaz rimskog svetišta u četvrti Sv. Teodora u Puli. Arheološka istraživanja 2008. *Histria archaeologica* 38-39/2007, 123-168.
- STARAC, A. 2011a. Rimsko svetište. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 17-22. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011b. Javne terme. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 23-24. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011c. Domus. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 25-32. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011d. Odvodnja i dovodnja vode. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 33-34. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011e. Život u kasnoj antici. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 35-37. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011f. Ranokršćanska i predromanička crkva. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 38-40. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011g. Crkva i samostan sv. Teodora. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 45-48. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011h. Od kraja XIX. st. do danas. U: A. Starac (ed.), *Pula - rađanje grada*, 61-65. Pula, Arheološki muzej Istre.
- STARAC, A. 2011i. *Pula - rađanje grada*. Pula, Arheološki muzej Istre u Puli.
- ŠONJE, A. 1972. Sarcofagi paleocristiani dell'Istria. *Actas del VIII congres international de Arqueologia cristiana*, 486-499.
- ŠONJE, A. 1978a. Starokršćanski sarkofazi u Istri. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 381, razred za likovne umjetnosti, knjiga VIII*, 137-175. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠONJE, A. 1978b. Ranobizantska crkva sv. Agneze u Muntajani kod Poreča. *Jadranski zbornik* X/1976-1978, 189-236.
- TAGLIAFERRI, A. 1981. Corpus della scultura altomedievale X. Le diocesi di Aquileia e Grado. Spoleto, Presso le sede del Centro di studi.
- TAVANO, S. 1980. Rilievi paleocristiani di Grado. U: *Antichità Altoadriatiche XVII - Grado nella storia e nell'arte vol. II*, 355-372. Udine, Arti Grafiche Friulane.

- TERRY, A. 1988. *Retrieving the Record: A Century of Archaeology in Poreč (1847-1947)*. Zagreb-Motovun, University of Zagreb, International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages.
- RIGHETTI TOSTI-CROCE, M. 1992. La scultura. U: G. C. Menis (ed), *I Longobardi*, 300-324. Milano, Electa.
- UJČIĆ, Ž. 2005. *Ranokršćanska bazilika sv. Marije Formoze u Puli*. Pula, Arheološki muzej Istre u Puli.
- VICELJA, M. 1990. Prilog analizi ranosrednjovjekovne skulpture u Istri. *Dometi*, god. 23 (1990) br. 11, 771-776.
- VICELJA, M. 1998. The Justinianic sculpture at Pula: a reconsideration. U: N. Cambi, E. Marin (eds.), *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split - Poreč (25. 9. - 1. 10. 1994.)*, Dio II., 1037-1046. Split, Arheološki muzej Split.
- VICELJA-MATIJAŠIĆ, M. 2007. *Istra i Bizant. Neki povijesno-ikonografski aspekti u interpretaciji umjetnosti 6. stoljeća u Istri*. Rijeka, Matica hrvatska - Ogranak u Rijeci.